

SAMUELIS KUKLIANSKIS

**NUSIKALTIMŲ
TYRIMO
ORGANIZAVIMO
PRADMENYS**

LIETUVOS POLICIJOS AKADEMIJA

S.KUKLIANSKIS

NUSIKALTIMŲ TYRIMO ORGANIZAVIMO PRADMENYS

(Mokymo leidinys)

Vilnius 1995 m.

UDK 343(075.8)

Ku - 112

Leidinį recenzavo:
Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Kriminalistikos ir baudžiamojo proceso katedros docentas
J. Rinkevičius,
Lietuvos policijos akademijos Magistro studijų viršininkas
P. Ancelis

Lietuvos policijos akademijos vadovėlių, mokslo bei mokymo
leidinių aprobavimo spaudai komisija mokymo leidinį patvirtino
spausdinti 1995 05 02 (posėdžio protokolas Nr. 3)

TURINYS

Ižanga	4
1 skirsnis	
Tardytojas - nusikaltimų tyrimo organizatorius	4
2 skirsnis	
Nusikaltimų tyrimo organizavimo pagrindai	12
3 skirsnis	
Tardytojo darbo organizavimo sąlygos	19
4 skirsnis	
Nusikaltimų tyrimo planavimas	25

Ižanga

Nusikaltimų tyrimo organizavimui lietuviškoje teisinėje literatūroje skirta mažai dėmesio. Išskyrus doc. M.Kazlausko mokomąsias knygas („Parengtinis tardymas tarybiniame baudžiamajame procese” V., 1976) ir doc. E.Palskio („Nusikaltimo tyrimo planavimas. Tardymo versijos” (Kriminalistika. V., 1985), atskiras V.Galinaičio, P.Kuconio, J.Rinkevičiaus publikacijas, daugiau darbų šiuo kalusimu Lietuvoje nepaske!bta. Be to, doc. M.Kazlauskas parengtinio tardymo organizavimą nagrinėja baudžiamojo proceso, o E.Palskys - kriminalistikos požiūriu.

Nurodytos aplinkybės ir mokymo proceso Lietuvos policijos akademijoje poreikis paskatino autorių imtis plunksnos ir nusikaltimų tyrimo organizavimą išnagrinėti kompleksiskai, atsižvelgiant į baudžiamojo proceso ir į kriminalistikos aspektus.

Rengiant mokomąjį leidinį remtasi valdymo mokslo pagrindinėmis nuostatomis.

1 skirsnis

Tardytojas - nusikaltimų tyrimo organizatorius

Literatūroje, įstatymuose, enciklopedijose, žodynuose tardytojas apibūdinamas įvairiai.

Įstatyme - Lietuvos Respublikos baudžiamajame procesiniame kodekse - tardytojas apibūdinamas kaip pareigūnas, atliekantis parengtinį tardymą baudžiamosiose bylose (BPK 47 str.). Tačiau remiantis BPK 135 str. 6 d. (nauja redakcija) po 1991 m. gruodžio 10 d. pakeitimų daugelio nusikaltimų baudžiamosiose bylose tardymą atlieka kvotėjai. Taigi tardytojo ir kvotėjo sąvokos įstatyme yra sutapatinamos.

Dėl to tardytojo apibūdinimo tenka ieškoti kituose šaltiniuose.

„Tardytojais, rašo doc. M.Kazlauskas, - tai valstybės organų

pareigūnai, kurių pagrindinė funkcija - atlikti tyrimą jų kompetencijai paskirtose bylose”¹.

„Lietuviškoji tarybinė enciklopedija” tardytoją apibūdina taip: „Tardytojas - įstatymo nustatyta tvarka paskirtas teisingumo sistemos pareigūnas, kuris atlieka parengtinį tardymą baudžiamosiose bylose”².

„Tardytojas - rašoma „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne” - pareigūnas, kuris aiškina nusikaltimo padarymo aplinkybes”³.

Teisininkui nesunku suprasti, kad pacituoti tardytojo apibrėžimai iš esmės nesiskiria. Doc. M.Kazlauskas kalba apie baudžiamąją - procesinę tardytojo sąvoką, žodyne ir enciklopedijoje pateikta tardytojo sąvoka plačiaja prasme (taip, kaip tardytoją traktuoja visuomenė).

Taigi tardytojas - pareigūnas, kuris įstatymo nustatyta tvarka tiria nusikaltimus, jų padarymo aplinkybes, nustato asmenis, padariusius nusikaltimus.

Neretai tardytojas sutapatinamas su detektyvu. Dažnai vietoj tardytojo kaip sinonimas vartojamas žodis detektyvas. Tai ne visai tikslu. Detektyvas - kriminalinės policijos agentas, seklys, renkantis slaptas žinias, sekantis kienu nors nusikalstamus veiksmus⁴.

Tardytojas nėra seklys. Šį darbą dirba atitinkamos vidaus reikalų ir valstybės saugumo institucijos. Tardytojas dirba viešai, jis procesinėmis priemonėmis viešai išaiškina bei įkaltina kaltus asmenis. Be abejo, tardytojo darbe esama paieškos elementų. Baudžiamajame procesiniame įstatyme apie tai tik užsimenama. Tik Lietuvos Respublikos BPK 220 str. yra nurodyta, kad jeigu nežinoma kaltinamojo buvimo vieta, tardytojas skelbia jo paiešką ir paveda ją kvotos organams, bet kartu tardytojas privalo imtis tiesioginių priemonių kaltinamajam surasti. Yra ir kitų užuominų.

¹M.Kazlauskas. Parengtinis tardymas tarybiniame baudžiamajame procese. V., 1969. P. 26.

²Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. V., P. 103.

³Dabartinės Lietuvių kalbos žodynas. V.: Mintis, 1972. P. 836.

⁴Žr. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. V.: Mintis, 1972. P. 690, 836.

Paprastai tardytojas pats neatlieka paieškos veiksmų. Tai atlikti jis paveda kvotos ir operatyvinės paieškos organams, tačiau, ruošiantis daryti atskirus tardymo veiksmus (pvz., kratą, sulaikyti asmenį ir pan.), jei būtina, tardytojas gali atlikti kai kuriuos paieškos darbus (pavyzdžiui, nustatyti, kur įtariamasis saugo savo turta, kada jis būna namuos ir pan.).

Taigi tardytojas nėra seklys. Tačiau neteisinga ir nuomonė, kad nusikaltimus aiškina vien kriminalinės arba ekonominės policijos operatyviniai darbuotojai, o tardytojas tik įformina jų nustatytus įrodymus. Doc. M.Kazlausko nuomone, paprastai bet kurį nusikaltimą galima išaiškinti vien tardymo veiksmais¹. Tačiau geriausi rezultatai, galima teigti stebint tardymo praktiką ir remiantis savo patyrimu, galimi bendrų tardytojų ir operatyvinės paieškos darbuotojų pastangomis, derinant tardymo ir paieškos priemones.

Atlikdamas tardymą, tardytojas yra savarankiškas: tardymo kryptį, tardymo taktiką ir metodiką, tardymo veiksmus jis pasirenka savarankiškai, išskyrus tuos įstatyme numatytus atvejus, kai reikia gauti prokuroro sankciją. Tardytojas - baudžiamosios bylos „šeimininkas“; jis turi teisę savo tiriamose bylose duoti kvotos organams pavedimus ir nurodymus atlikti paieškos veiksmus ir reikalauti, kad šie pavedimai būtų vykdomi.

Kartais tardytojai vadinami kriminalistais. Trumpai aptarsime, ar toks tardytojo apibūdinimas yra pagrįstas. „Tarptautinių žodžių žodyne“ pateiktos dvi žodžio „kriminalistas“ reikšmės: „kriminalinis nusikaltėlis“ ir „baudžiamosios teisės žinovas“².

Šiame darbe „kriminalisto“ sąvoką reikėtų aiškinti plačiau. Kriminalistais galima pavadinti asmenis, kurie darbuojasi kriminalistikos teorijos ir praktikos srityje. Prie jų reikia priskirti mokslininkus, kuriančius kriminalistikos teoriją, kriminalistikos techniką, tardymo taktiką bei nusikaltimų tyrimų metodiką, ir

¹M.Kazlauskas. Parengtinis tardymas tarybiniame baudžiamajame procese. V., 1969. P. 26.

²Žr. Tarptautinių žodžių žodynas. V., 1969. P. 420.

praktikus, įgyvendinančius kriminalistikos laimėjimus. Prie jų priskiriami tardytojai, kvotos organų darbuotojai, teismo ekspertai. Tačiau tardytojui, tiriant nusikaltimus ir įgyvendinant kriminalistikos nuostatas, tenka ypatingas vaidmuo. Priešingai negu kiti kriminalistikos praktikai, tardytojas remiasi šio mokslo laimėjimais visuose nusikaltimų tyrimo etapuose: nusikaltimų atskleidimo, išaiškinimo ir prevencijos¹ etapuose, rinkdamas, tirdamas, įtvirtindamas ir panaudodamas įrodymus. Antai teismo ekspertai dalyvauja tiriant įrodymus tik tada, kai tardytojas pripažįsta, kad būtinos mokslinės išvados. Kvotos organai bylose, kuriose yra būtinas parengtinis tardymas, atlieka tik neatidėliotinus tardymo veiksmus nusikaltimo pėdsakams nustatyti ir užfiksuoti (Lietuvos BPK 135 str.). Tuo jokių būdu nesiekama sumenkinti teismo ekspertų ir kvotos organų darbuotojų reikšmės. Dabar be teismo ekspertizės tiriant nusikaltimus neapsieinama, šis darbas neretai nulemia nusikaltimų tyrimo baigtį.

Naudingą, atsakingą bei neretai pavojingą darbą atlieka kvotos ir operatyviniai darbuotojai. Be jų pagalbos tardytojui būtų itin sunku.

Neretai galvojama, kad tardytojas tik kaltina. Pritariame tiems, kurie tvirtina, kad tardytojo darbas yra tirti ir išaiškinti nusikaltimą, įkaltinti kaltus asmenis bei apginti dorų žmonių garbę.

Būna daug atvejų, kai tardytojui pavyksta įrodyti nepagrįstai apkaltintų žmonių nekaltumą ir gražinti jiems gerą vardą.

I Vilniaus m. buvusį Spalio raj. vidaus reikalų skyrių kreipėsi moteris, prašydama patraukti baudžiamojon atsakomybėn savo vyrą T.-jauną mokslininką. Pareiškime nurodė, kad grįžtančią namo iš pobūvio vyras ją sumušė ir padarė apysunkį kūno sužalojimą. Buvo iškelta baudžiamoji byla. Tardymo metu pareiškėjos vyras kaltas neprisipažino. Jis aiškino, kad žmona yra jam neištikima ir, užtikęs žmoną neištikimą ir būdamas didžiai susijaudinęs, sudavė jai. Tardytojas, analizuodamas bylos medžiagą, pastebėjo, kad teismo

¹ Reikėtų akcentuoti tai, kad nurodyti etapai yra išskirti santykinai. Praktikoje jie susilieja į vieną procesą – nusikaltimų tyrimą.

medicinos ekspertizės išvados prieštarauja įvykio aplinkybėms. Atlikus pakartotiną teismo medicinos ekspertizę, nustatyta, kad nukentėjusiajai padaryti lengvi kūno sužalojimai, sukėlę laikiną sveikatos sutrikimą. Baudžiamoji byla buvo nutraukta, o pareiškėjos vyras T. reabilituotas.

Tardytojas turi pasižymėti karštu patriotizmu, humanizmu, ypatingu padorumu, didele vidine kultūra, dideliu profesionalizmu, visapusišku išsilavinimu.

Tardytojas turi būti ištikimas savo Tėvynės patriotas: Tėvynės interesų užtikrinimas, tvirtai laikantis įstatymų, turi tapti jo gyvenimo tikslu. Aptariant humanizmo problemą tardytojo veikloje, visų pirma reikėtų nors trumpai apžvelgti humanizmo sampratą. Nedera humanizmą sutapatinti su gailėsčiu, ypač gailėsčiu nusikaltėliui. Humanizmas tardytojo procesinėje veikloje yra žmoniškumas: žmoniški santykiai su kaltinamuoju, liudytojais, ekspertais ir kitais proceso dalyviais. Žmoniški tardytojo santykiai su proceso dalyviais apsaugo nuo viso to, kas žemina žmogaus orumą, gali sukelti fizinį bei moralinį skausmą, o jeigu to išvengti negalima, rasti įstatymo numatytą būdą, kuris švelnintų tą skausmą¹. Tačiau visais atvejais tardytojo humanizmas turi padėti ne kaltininkui, o visuomenei, kurios interesai yra ginami.

Kai kuriais atvejais galima įvairiai spręsti kilusius tardymo metu klausimus. Pavyzdžiui, skiriant kaltinamajam kardomąją priemonę, įstatymas numato kelis variantus: suėmimą, rašytinį pasižadėjimą neišvykti, užstatą. Skiriant priemonę, atsižvelgiama ne tik į padaryto nusikaltimo ir pareikšto kaltinimo sunkumą, bet ir į kaltinamojo asmenybę, jo charakteristiką.

Grupė paauglių po pamokų lankė automėgėjų klubą,

¹Lietuvos BPK proceso dalyviams numato tam tikras pareigas. Tais atvejais, kai jie pažeidžia jas, taip pat kitomis aplinkybėmis yra numatytos procesinės prievartos priemonės. Pavyzdžiui, esant pakankamam pagrindui manyti, kad kaltinamasis, būdamas laisvas, pasislėps nuo tardymo ir teismo, arba kludys nustatyti byloje tiesą, darys nusikaltimus, tardytojas turi teisę paskirti kaltinamajam įstatyme numatytas kardomasias priemones. Kardomoji priemonė vienaip ar kitaip visada susieta su moraliniu kaltinamojo skausmu.

domėjosi motociklais. Tačiau klubui priklausantys motociklai buvo sugedę, trūko dalių ir todėl jais važinėti nebuvo galima. Paaugliai nuvarė svetimą motociklą, pavogė kai kurias jo dalis ir sutaisė klubo motociklus. Paauglių padarytas nusikaltimas tuo metu buvo akivaizdus - transporto priemonės nuvarymas (BK 250 str. 2 d.) ir grupinė piliečių asmeninio turto vagystė (BK 146 str. 2 d.). Nurodyti straipsniai numato laisvės atėmimą. Todėl tardytojas galėjo šiems paaugliams arba bent nusikaltimo organizatoriui skirti kardomąją priemonę - suėmimą. Tačiau tardytojas taip nepasielgė. Pirmą - nusikaltimą padarė nepilnamečiai (skiriant kardomąją priemonę, visada būtina atsižvelgti į nepilnametystę), antra - nepilnamečių elgesį iki nusikaltimo ir po jo padarymo (jie buvo charakterizuojami tik teigiamai), trečia - paaugliai, padarę savanaudiško pobūdžio nusikaltimą, nesiekė turtinės naudos, o nusikaltimo motyvas buvo valiūkiškas.

Tardytojas turi būti padorus. „Sinonimų žodyne“ padorumas traktuojamas kaip sąžiningumas, moralumas bei etiškumas¹. Tardytojas negali elgtis amoraliai bei antivisuomeniškai, kitaip jis prarastų įstatymų suteiktas moralines teises smerkti kitus už antivisuomeninius poelgius ir nusikaltimus. Manome, kad ne tik pats tardytojas turi būti padorus, bet ir jį supanti aplinka (draugai, bičiuliai, giminės turi elgtis nepriekaištingai). Tardytojas atsako už žmonių likimus ir jam savanaudiškai elgtis nedera. Tardytojas, kuris rūpinasi darbe asmeniniais interesais, turi atsisakyti darbo.

Tardytojo padorumo nereikia sutapatinti su gerumu. Tardytojas neturi būti „gerutis“ arba atlaidus. Kaip jau buvo akcentuota - tardytojas gina ne savo, o žmonių, visuomenės, valstybės interesus. Būti geram, atlaidžiam kito sąskaita - negalima, tai nepadoru.

Nelengvas (kartais ir pavojingas) pareigas galima ir reikia vykdyti tik sąžiningai, laikantis visų moralės ir etikos normų.

Tardymo pradžioje įtariamieji bei kaltinamieji, jų giminės

¹Žr. A.Lyberis. Sinonimų žodynas. V.: Mintis, 1981. P. 282.

ir artimieji paprastai iš anksto priešišškai žiūri į tardytoją. Nusikaltėlių pasaulyje, bei kartais šiaip gyvenime, apie tardytojus kalbama neigiamai: neva tardytojas nėra objektyvus žmones suimdamas ir patraukdamas baudžiamojon atsakomybėn (duok jam tik žmogų, o kaltinimo medžiaga atsiras ir pan.). Tačiau po kurio laiko kaltinamųjų pažiūra į tardytoją dažnai keičiasi. Todėl būna labai malonu, kai buvę kaltinamieji, atlikę bausmę, užaina pas tardytoją pasitarti dėl ateities planų ir net padėkoja už objektyvius ir sąžiningai atliktą tardymą. Žinoma atveju, kai buvusieji kaltinamieji atsiunčia tardytojui sveikinimus švenčių proga, linkėdami jam laimės ir sėkmės gyvenime.

Tardytojas iš anksto nežino su kokia gyvenimo situacija jis susidurs rytoj ar už valandos, ir ypač tardytojas, dirbantis pagrindinėje kovos su nusikalstamumu grandyje - miestų ir rajonų prokuratūroje ar policijos komisariate. Vieną dieną jį iškviečia tirti įvykį, susijusį su saugumo technikos pažeidimu (statant namą, griuvo plytų siena ir mirtinai sužeidė vieną darbininką), kitą dieną jam reikia tirti tyčinį nužudymą (miške rastas vyriškio lavonas su smurto žymėmis), išžaginiamą (gautas nepilnametės skundas, kad ją išžagino grupė paauglių) arba kyšininkavimą. Tardytojas turi būti pasirengęs tirti šiuos įvykius ir jo kompetencija turi atitikti keliamus jam reikalavimus.

Tardytojas - tai profesija. Profesionalizmas yra būdingas geram tardytojui.

Dažnokai manoma, kad tardymas - tai menas, kurio išmokti negalima, t. y. tardytoju galima tik gimti, tapti juo neįmanoma.

Profesorius A. Ratinovas šią nuomonę kritikuoja ir teigia, kad tardytojui nebūtinos kokios nors specialios įgimtos savybės. Visos tos savybės, kurios yra būtinos tardytojui, yra įgyjamos. Nesugebėjimas dirbti tardytojo darbo yra ne kokių nors gabumų stoka, o tik tardytojų rengimo spragos ar auklėjimo išdava¹.

Nekritikuodami nei vienos iš šių dviejų nuomonių, vis dėlto manytume, jog tardytojo darbą gali dirbti toli gražu ne kiekvienas.

¹ А. Ратинов. Судебная психология. Москва, 1957. С. 72.

Tardytojas turi būti didelio intelekto, aukštos vidinės kultūros žmogus. Atlikdamas savo darbą, jis privalo išverti didelę psichologinį ir fizinį krūvį, mokytis bendrauti su žmonėmis, sugebėti ryžtingai spręsti įvairius klausimus.

Kol kas mūsų šalyje nėra atrankos metodikos priimančią darbą norinčius dirbti tardytojais, nors jau daugelį metų keliamą ši problema¹. Gal būt dėl to dažnai tardytojai palieka darbą, padirbę ne ilgiau kaip 2-3 metus. Nepakankamai visapusiškai aukštosios mokyklos rengia studentus tardytojo darbui. Ne visada objektyviai sugebama parodyti tardytojo darbą realiomis sąlygomis, įtikinti studentą, kad būsimas darbas nėra klotas rožėmis ir romantiškumo jame maža. Dėl to buvęs studentas, tapęs tardytoju, nebūna pasiruošęs prisiimti atsakomybę už baudžiamosios bylos, kaltinamojo likimą. Ši atsakomybė „persekioja“ tardytoją visą jo darbo laiką ir net poilsio metu.

Tardytojas tampa profesionalu ne per dieną ir ne per vienerius metus. Tardytojo profesionalizmą lemia darbo patirtis.

Manytume, kad jaunas specialistas, prieš pradėdamas dirbti tardytoju, dvejus trejus metus turėtų dirbti tardytojo padėjėju.

Pagrindinis tardytojo darbo tikslas - nustatyti byloje objektyvią tiesą, kad pagal parengtinio tardymo medžiagą kaltininkams būtų paskirtos optimalios baudsmės. Šiam darbui būtinos tardytojo pastangos, meistriškumas ir pasiaukojimas.

Baudžiamasis procesinis kodeksas tardytojui tiriant konkrečias bylas suteikia plačias teises. Jis yra tiriamo nusikaltimo bylos šeiminkas. Tardytojas, tirdamas nusikaltimus, viską sprendžia ir tyrimo kryptį numato savarankiškai.

Tardytojas turi teisę duoti nurodymus kvotos organams atlikti atskirus tardymo ir operatyvinius veiksmus; šie nurodymai kvotos organams yra privalomi. Taip tardytojas tampa konkrečių nusikaltimų tyrimo organizatoriumi.

¹А.Рапинов. Судебная психология. Москва, 1957. С. 73.

2 skirsnis

Nusikaltimų tyrimo organizavimo pagrindai

Paprastai organizavimas apibūdinamas kaip pastangų sutelkimas tam tikriems tikslams (uždaviniams) pasiekti, kaip darbo metodas. Nusikaltimo tyrimo organizavimas - tai moksliskai pagrįstas metodas, kurio esmę sudaro nuoseklus ir kryptingas pastangų sutelkimas parengtinio tardymo tikslams pasiekti.

Parengtinio tardymo uždavinius lietuviškoje literatūroje dažniausiai gvildena doc. M.Kazlauskas¹.

Jis išskiria šiuos parengtinio tardymo uždavinius: išaiškinti nusikaltimus, patraukti baudžiamojon atsakomybėn nusikaltimą padariusius asmenis ir sudaryti reikiamas sąlygas atiduoti juos teismui, užtikrinti nusikaltėlio padarytos materialinės žalos atlyginimą arba ją atlyginti, pašalinti priežastis ir sąlygas, padėjusias padaryti nusikaltimus bei auklėti piliečius, kad jie nenukrypstamai laikytųsi įstatymų. Su šia M.Kazlausko nuomone galima būtų sutikti pakoregavus jo suformuluotus uždavinius taip: operatyviai ir išsamiai išaiškinti nusikaltimus (ne bet kada, bet greitai, kad nusikaltėliai negalėtų tęsti savo nusikalstamą veiklą), sudaryti kiekvienoje byloje sąlygas teisingai taikyti įstatymą, kad kiekvienas nusikaltimą padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir nė vienas nekaltas asmuo nebūtų patrauktas baudžiamojon atsakomybėn (t. y. ne tik įkaltinti asmenį, bet ir jį, jeigu yra pagrindas, reabilituoti). Tai pasakytina apie M.Kazlausko suformuluotą pirmą ir antrą parengtinio tardymo uždavinį. Kiti suformuluoti parengtinio tardymo uždaviniai gali likti nepakeisti ir su jais reikia sutikti.

Taigi, mūsų nuomone, parengtinio tardymo uždaviniai yra šie: operatyviai ir išsamiai išaiškinti nusikaltimus, sudaryti kiekvienoje byloje sąlygas teisingai taikyti įstatymą, kad kiekvienas nusikaltimą padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir nė vienas nekaltas asmuo nebūtų patrauktas baudžiamojon atsakomybėn;

¹Žr. M.Kazlauskas. Parengtinis tardymas tarybiniame baudžiamajame procese. V., 1976. P. 10-13.

užtikrinti nusikaltėlio padarytos materialinės žalos atlyginimą arba ją atlyginti, pašalinti priežastis ir sąlygas, padėjusias padaryti nusikaltimą bei auklėti piliečius, kad jie nenukrypstamai laikytųsi įstatymų.

Nusikaltimų tyrimo organizavimas skiriasi nuo kito darbo organizavimo. Skirtumus lemia darbo turinys - nusikaltimų tyrimas ir, kas svarbiausia, - iš anksto nustatyta darbo procedūra (baudžiamieji procesiniai įstatymai).

Darbo turinys - nusikaltimų tyrimas - lemia tai, kad susiduriame su neigiamu visuomenės reiškiniu. Tenka susidurti ir su daugeliu asmenų, suinteresuotų neigiamai veikti tyrimo procesą ir net jam kenkti. Čia reikia pabrėžti, kad nusikaltimo padarymą, kaip ir jo tyrimą, lemia įvairaus pobūdžio dėsningumai.

Baudžiamasis procesinis įstatymas iš anksto, neatsižvelgiant į nusikaltimo pobūdį, nustatantis jo tyrimo ribas, neretai varžo tardytojo iniciatyvą, diktuoja jam darbo laiko, erdvės bei taikomų priemonių ribas¹.

Reikia pabrėžti, kad tai tik varžo, bet neužkerta kelio laisvai ir kūrybingai veikti.

Nusikaltimų tyrimas neapsieina be procesinių prievartos priemonių taikymo. Be to, tiriant nusikaltimus neretai paliečiamos intymiausios, slapčiausios žmonių paslaptys. Nuo parengtinio nusikaltimų tyrimo būdų neretai priklauso ir visos bylos, t. y. žmonių likimas. Todėl vienvaldiškai spręsti nurodytus klausimus neleistina, tai net pavojinga žmogui ir visuomenei. Tam reikia specialaus mechanizmo, kuris remtųsi nepriekaištingomis priežiūros bei kontrolės nuostatomis.

Darbo pobūdis - nusikaltimų tyrimas - lemia dar vieną organizacinio darbo svarbų momentą: iš anksto nežinoma, kokį darbą teks dirbti, kokį nusikaltimą tirti.

Nusikaltimų tyrimas - sudėtingas procesas: būtina remtis

¹ Autorius besąlygiškai pritaria BPK nustatytai nusikaltimų tyrimo procedūrai. Čia ši problema iškeliama vien dėl to, kad organizuojant nusikaltimų tyrimą į tai būtų atsižvelgta.

mokslo ir technikos išmanymu, įtraukti įvairias teisėsaugos institucijas. Taigi aiškinant nusikaltimą, dalyvauja įvairių sričių specialistai bei teisėsaugos institucijų darbuotojai. Greta bendrų organizaciniam darbui būdingų principų, egzistuoja savi nusikaltimų tyrimo principai, arba bendri principai įgauna specifinių ypatybių.

Šiame darbe mes aptarsime tik principus, kurie vienaip ar kitaip siejasi su nusikaltimų tyrimu¹.

Tikslinga pradėti nuo teisėtumo principo.

Teisinėje literatūroje nėra vieningos nuomonės dėl teisėtumo sąvokos. Vieni autoriai tvirtina, kad teisėtumas - tai valstybinio aparato, visuomeninių organizacijų ir pareigūnų veiklos principas². Teigiama, kad teisėtumas - valstybinio vadovavimo visuomenei metodas³. Kai kurie autoriai linkę manyti, kad teisėtumas - tai veiklos režimas ir pan⁴.

Teisūs yra V.Kudriavcevas ir S.Aleksejevas, kurie teisėtumą apibrėžia kaip principą, bet teigia, kad neteisinga supriešinti įvairias teisėtumo sąvokas (principą, metodą, režimą). Jos visos skirtingu aspektu apibūdina sudėtingą reiškinių - teisėtumą⁵. Tokio teisėtumo apibrėžimo pasekėjų Lietuvoje yra ir daugiau (V.Pavilonis, E.Palskys ir kiti).

Mūsų nuomone, nusikaltimų tyrimo procesui visi teisėtumo

¹ Apie kitus organizavimo principus žiūrėkite valdymo ir organizavimo literatūroje.

² Керимов Д.А. Обеспечение законности в СССР. Москва, 1956. С. 15; Научные основы государственного управления в СССР. Москва, 1968. С. 81-82; Мамин И.С. Закон и законность. - Советское государство и право, 1973. № 5. С. 23; Государственное управление и административное право. Москва. Юридическая литература. 1978. С. 52 и др.

³ Лукашева Е.А. Социалистическое правосознание и законность. Москва, Юридическая литература. 1973. С. 23; Явич Л.С. Социалистический правопорядок. Москва, 1972. С. 15.

⁴ Александров Г.Н. Сущность социалистического государства и права. Москва, 1969. С. 152.

⁵ Алексеев С.С. Проблемы теории права. Т. 1. Свердловск, 1972. С.113-117; Кудрявцев В.Н. Право и поведение. Москва, Юридическая литература. 1978. С. 117-123.

aspektai yra priimtini.

Nusikaltimų tyrimo veikla ir vadovavimas jai turi griežtai atitikti įstatymų reikalavimus. Ir ne tik procesinių, bet ir materialinės teisės. Turi įsigalėti taisyklė: nėra nusikaltimo, nėra ir baudžiamojo proceso. Gyvenime vyksta įvairūs reiškiniai, bet tik nusikaltimus tiriamo remdamiesi baudžiamosios teisės ir proceso nuostatomis. Baudžiamojo proceso reglamentacija (čia dažniausiai pirmenybė teikiama procesinėms prievartos priemonėms) tiriant ne nusikalstamus reiškinius yra teisėtumo pažeidimas. Taip pat reikėtų vertinti nusikalstamų veiksmų tyrimą ne pagal proceso reikalavimus.

Tiriant nusikaltimus teisėtumą reikia sieti ne tik su procesinio įstatymo raida, bet ir jos pobūdžiu. Negalima pernelyg siaurai ar plačiai bei formaliai aiškinti įstatymus. Šiuo požiūriu kaip pavyzdį galime pateikti kratos darymo pagrindo nuostatus. BPK 188 str. nurodoma, kad pakankamas pagrindas kratai daryti yra spėliojimas (manymas), kad kurioje nors patalpoje yra nusikaltimo pėdsakai (įrankiai, pavogtos vertybės ir pan.). Praktiškai įgyvendinant šią įstatymo nuorodą, visi spėliojimai turi būti konkretūs bei paremti bylos medžiaga. Abstraktus spėliojimas negali būti pagrindas kratai daryti.

Kitas nusikaltimo tyrimo principas - vienasmeniškumas.

Vienasmeniškumas organizuojant ir tiriant nusikaltimą - tai ne tik tardytojo teisė, bet ir pareiga bei atsakomybė. Lietuvos Respublikos BPK 48 str. yra rašoma, kad, atlikdamas parengtinį tardymą, tardytojas viską sprendžia savarankiškai, jis pasirenka tardymo kryptį ir tardymo veiksmus atlieka savarankiškai, išskyrus tuos atvejus, kai įstatymas numato, jog turi būti gauta teismo ar prokuroro sankcija. Jis visapusiškai atsako už teisėtą tų veiksmų atlikimą laiku.

Tačiau vienasmeniškumas nereiškia, kad tardytojas paliekamas vieni vienam su nusikaltėliu ir nusikaltimu. Šiuo atveju susiduriame su kitais principais - tardytojo veiksmų koordinavimu bei visuomenės įtraukimu.

Tardytojas turi teisę savo tiriamose bylose duoti kvotos organams pavedimus ir nurodymus atlikti paieškos bei tardymo veiksmus ir reikalauti, kad tai būtų atlikta. Tardytojo pavedimai ir nurodymai kvotos organams yra privalomi.

Dažnai tardytojai, tirdami nusikaltimus, vietoj raštiškų pavedimų bei nurodymų bylose surašo bendrus tardymo ir paieškos veiksmų planus ir taip koordinuoja savo veiksmus. Tačiau toks tardytojų ir kvotos organų bendradarbiavimas kartais nulemia, kad pirmenybė teikiama operatyvinei informacijai. Tai yra pavojinga, todėl reikėtų koordinuojant darbus remtis įstatymų reikalavimais taip, kaip anksčiau nurodyta: duoti kvotos organams pavedimus ir reikalauti, kad jie būtų įvykdyti.

Visuomenės dalyvavimas kovojant su nusikalstamumu, organizuojant nusikaltimų tyrimą, įgyja specifinių niuansų, i kuriuos reikia atsižvelgti. Taip yra dėl to, kad kova su nusikalstamumu iš esmės yra įgyvendinama dviem formomis: procesine ir neprocesine. Visuomenės atstovų dalyvavimas kovojant su nusikalstamumu neprocesine forma neribojamas, priešingai - sėkmė labai priklauso nuo visuomenės aktyvumo. Gyventojų dalyvavimas procesinėje kovos su nusikalstamumu veikloje yra ribojamas.

Turi būti smerkiamas kai kurių pareigūnų mėginimas leisti dalyvauti visuomenei atliekant procesinius veiksmus. Tai prieštarauja procesiniams įstatymams. Kova su nusikalstamumu procesine forma yra baudžiamojo proceso dalyvių (valstybinių organų ir pareigūnų) teisė. Leidimas visuomenės atstovams atlikti, nors ir ribotas, procesines funkcijas, mūsų nuomone, neužtikrina baudžiamojo proceso teisėtumo.

Gali būti įvairios visuomenės dalyvavimo procesinėje veikloje formos, tačiau dažniausiai ji dalyvauja apžiūrint įvykio vietą (ypač kai reikia patikrinti ir apžiūrėti dideles teritorijas), praneša tardymo ir kvotos organams apie ieškomus nusikaltėlius ir pan.

Labai svarbus bylų tyrimo principas turėtų būti mobilumas. Tai reiškia, kad tiriant nusikaltimus, atliekant parengtinį tardymą būtinas operatyvumas, ir tam tardytojas turi būti visada pasirengęs.

Jis turi būti nuolat „kovinės“ parengties, būti pasiruošęs atlikti savo sudėtingą ir atsakingą pareigą - greitai ir iki galo išaiškinti nusikaltimą.

Tai, kad baudžiamasis procesas nustato laiką atitinkamiems tardymo veiksams atlikti, rodo tardytojo darbo mobilumą. Pvz., BPK 138 str. nurodo, kad įtariamasis apklausiamas ne vėliau kaip per 24 val. Panašių nurodymų yra ir daugiau (BPK 139, 150, 163, 166, 168 ir kt.). Su mobilumo principu siejamas ir kitas principas - intensyvumas. Intensyvumas - darbo tempas. Nusikaltimų tyrimo intensyvumas siejamas su kiekvienu tardymo veiksmu ir viso parengtinio tardymo apgalvotu ir kruopščiu planavimu, pasiruošimu kiekvienam tardymo veiksmui. Nusikaltimų tyrimo intensyvumas yra priešingas parengtinio tardymo ekstensyvumui. Juk negalima, pavyzdžiui, didėjant nusikalstamumui, vien didinti tardymo institucijų bei dirbančių jose darbuotojų skaičių. Turi būti nustatyti tardymo darbo veiksmingumo kriterijai ir rodikliai¹. Taip pat negalima vien didinti tardytojų, ekspertų, operatyvinių ir kitų darbuotojų darbo krūvį. Tiriant nusikaltimus reikia labiau remtis mokslo ir technikos laimėjimais, o tai jau naujo principo - mokslo ir technikos plataus panaudojimo tiriant nusikaltimus - elementas. Ir dėl silpnos kriminalistikos technikos bazės, ir dėl kai kurių darbuotojų nerangumo apsirūpinant bei paskirstant kriminalistikos techniką, žemutinės nusikaltimų tyrimo įstaigos (miestų ir rajonų policijos komisariatų bei prokuratūros) blogai aprūpintos ja. Daugelyje policijos komisariatų net apžiūrint nusikaltimo įvykio vietą technika nenaudojama. O brangi skaičiavimo technika reprezentacijos tikslais puikuoja viršininkų kabinetuose nenaudojama.

Kuo plačiau reikia naudotis informatikos galimybėmis ir surinkti kuo išsamesnę informaciją apie nusikaltimus, nusikaltimo įrankius, pasikėsinimo objektus, ieškomus nusikaltėlius ir įtariamuosius, apie nusikaltimo būdus, įvykio vietoje rastus pėdsakus ir pan.

¹Tai jau atskira, kito darbo tema.

Nusikaltimų tyrimo interesai turi skatinti remtis mokslo ir technikos laimėjimais; reikėtų parengti kriminalistikos technikos panaudojimo programą. Ją rengti turėtų ne tik mokslininkai, bet ir praktikai, žinantys nusikaltimų tyrimo praktikos poreikius.

Tiriant atskirus nusikaltimus, yra būtinas mokslo, technikos, meno ir net amatų išmanymas. Nėra nė vienos bylos, kurioje nebūtų reikėję tokio išmanymo. Tik gaila, kad ne visuomet jis pasitelkiamas ir taip supaprastinamas bylos tyrimas. Tokio supaprastinimo rezultatai būna ne teisėtumo ir teisingumo naudai.

Nusikaltimų tyrimas - greit besikeičiantis procesas, jam būdingas dinamiškumas. Todėl dinamiškumas - dar vienas nusikaltimų tyrimo organizavimo principas.

Nusikaltimų tyrėjai - tardytojai ir kvotėjai - turi sekti besikeičiančias situacijas ir atitinkamai į tai reaguoti. Kitaip bus „velkamasi uodegoje” ir laimės proceso priešininkai. Tuo labiau dabar, kada parengtinio tardymo metu yra suteiktos plačios teisės įtariamųjų ir kaltinamųjų gynėjams.

Baigiant nagrinėti nusikaltimų tyrimo principus, reikėtų paminėti dar vieną organizacinio darbo principą - vykdymo kontrolės principą. Tačiau šis principas turi ypatumų - pirmiausia akcentuojama ne vykdymo kontrolė, o viso proceso kontrolė ir priežiūra.

Kontroliuojant, kaip tiriami nusikaltimai, negalima riboti juos tiriančio tardytojo savarankiškumo. BPK 48 str. yra nurodyta, kad tardymo skyriaus viršininkas kontroliuoja, kad tardytojas laiku išaiškintų ir įspėtų nusikaltimą, imasi priemonių, kad kuo išsamiau, visapusiškiau ir objektyviau būtų padarytas parengtinis tardymas baudžiamosiose bylose. Taigi kontrolė ir priežiūra yra ribojami įstatymo numatytais atvejais.

Pamėginus klasifikuoti minėtus principus teisiniu pagrindu, dalis iš jų išplaukia iš baudžiamojo proceso įstatymo, o kita dalis - iš nusikaltimų tyrimo praktikos. Prie pirmųjų priskirtini teisėtumas, vienasmeniškumas, veiksmų koordinavimas, visuomenės įtraukimas, mokslo ir technikos laimėjimų platus panaudojimas

tiriant nusikaltimus, teismo priežiūra, prie antrų - mobilumas, intensyvumas, dinamiškumas.

Kai kurie iš nagrinėtų principų yra ir baudžiamojo proceso principai - tai teisėtumas, prokuroro kontrolė ir teismo priežiūros principai.

3 skirsnis

Tardytojo darbo organizavimo sąlygos

Tardytojo darbo organizavimas priklauso nuo daugelio veiksnių. Iš jų galima paminėti nusikaltimo pobūdį (rūši, pavojingumo visuomenei laipsnį, nusikaltimo sudėtingumą ir pan.), informacijos apie nusikaltimą gausumą bei patikimumą, iškeltų versijų pagrįstumą, tardytojų darbo krūvį, jo darbo sąlygas. Nesvarbu, ar sąlyga čia išvardyta pirma ar paskutinė, tai nemenkina jos reikšmės - kiekviena sąlyga organizuojant tardytojo darbą yra svarbi. Visos jos kartu sudaro visumą, nes kiekviena konkreti sąlyga susieta su kita, jos papildoma viena kitą arba eina viena po kitos.

Labai tarpusavyje susiję, pavyzdžiui, darbo krūvis ir darbo sąlygos. Jei darbo sąlygos geros, galimas didesnis darbo krūvis, ir atvirkščiai - blogos darbo sąlygos mažina tardytojo galimybes.

Jei byla nesudėtinga, tardytojas gali tirti ir kelias bylas, bet jei byla sudėtinga, reikia sudaryti net tardytojų brigadą nusikaltimui tirti.

Dabar pamėginsime trumpai aptarti kiekvieną iš anksčiau paminėtų sąlygų.

Nors nusikaltimas yra visuomet individualus reiškinys, tačiau nusikaltimo pobūdis, ypač rūšis, ir sudėtingumas turi didelę įtaką organizuojant tardymą. Tai visų pirma lemia įvairių nusikaltimo rūšių tyrimo metodiką. Vienokia, pavyzdžiui, yra smurtinių nusikaltimų asmeniui tyrimo metodika, kitokia ekonominių nusikaltimų tyrimo. Smurtinių nusikaltimų asmeniui tyrimai paprastai prasideda nuo įvykio vietos apžiūros ir turi savo tyrimo logiką. Ekonominių nusikaltimų tyrimas paprastai susietas su darbu

su dokumentais ir turi savo tyrimo logiką bei nuoseklumą. Tai lemia tardytojo veiksmus ir jų organizavimą, pavyzdžiui, kokius veiksmus atlikti pirmiausia ir neatidėliotinai, kiek sąnaudų tam reikia, kaip bendradarbiauti su kvotos, revizijos ir kontrolės bei kitomis instancijomis. Nors operatyvumas būtinas tiriant bet kokius nusikaltimus, tačiau kai kuriose bylose (pvz., tyčinių nužudymų, išžagininimų) reikia būti operatyvesniems negu, pavyzdžiui, ekonominių nusikaltimų bylose, kur tyrimo pradžią dažniausiai tardytojas pasirenka pats. Tyčinių nužudymų, išžagininimų tyrimo pradžia nepriklauso nuo tardytojo, tai priklauso nuo nusikaltėlio, kuris padaro šį nusikaltimą. Galima būtų pateikti ir daugiau argumentų apie nusikaltimo pobūdžio įtaką tardymo organizavimui, tačiau norėtusi akcentuoti tik vieną: nusikaltimo pobūdis lemia nusikaltimų tyrimo metodiką, o ši - nusikaltimo tyrimo organizavimą. Tai kriminalistikos dėsningumai.

Tardytojai „neperspektyvias bylas“, t. y. bylas, kuriose nusikaltėlių išaiškinti labai sunku, vadina „tamsiomis“. Autoriaus nuomone, nėra „neperspektyvių bylų“: kiekvienas nusikaltėlis palieka pėdsakus, tardytojo pareiga juos surasti ir užfiksuoti. Nepatyrusiems, neintensyviai dirbantiems tardytojams neretai nepasiseka surašyti ir užfiksuoti pėdsakų. Kol neišsemtos visos tardymo galimybės, negalima bylos laikyti neperspektyvia. Tačiau vienose bylose jau pirminiame nusikaltimo tyrimo etape sukaupiama daugiau informacijos, kitose - mažiau; net tiriant atskirų rūšių nusikaltimus informacijos srautas yra nevienodas. Pavyzdžiui, apie ekonominius nusikaltimus informacija dažniausiai būna oficialiuose dokumentuose (reikia tik mokėti ją surasti), apie smurtinius nusikaltimus informacija dažniausiai gaunama iš operatyvinių (t. y. slaptų) šaltinių. Neabejotinai informacijos gausumas ir patikimumas turi įtakos organizuojant darbą. Ten kur jos nėra, reikia imtis tardymo ir operatyvinių priemonių tokiai informacijai gauti. Tam reikia atlikti atitinkamus tardymo bei operatyvinius veiksmus, sutelkti įvairių institucijų pastangas, t. y. atlikti organizacinį ir kitą darbą. Taigi kuo gausesnė ir patikimesnė

informacija yra byloje, tuo mažiau pastangų reikia jai surasti. Tai yra tardymo organizacinio darbo dėsningumas.

Informacija tiriant nusikaltimus visų pirma siejama su tardymo versijomis. Tardymo versijos, t. y. tardytojo nuomonė (spėjimas, prielaida) apie bendrą nusikaltimo modelį, jo mechanizmą, asmenis, padariusius nusikaltimą, apie jo atskiras detales, lemia kokius tardymo ir operatyvinius paieškos veiksmus reikia atlikti siekiant iširti nusikaltimą. Informacijos gausumas, jos patikimumas lemia tardytojo veiksmus. Iš pirmo žvilgsnio atrodo paradoksalu: kuo mažiau informacijos, tuo daugiau versijų, ir kuo daugiau informacijos, tuo mažiau iškeliami versijų. Taigi informacija apie nusikaltimą, tardytojui apmaščius ir iškėlus versijas, tampa darbo organizavimo konkrečioje byloje pagrindu. Konkrečios bylos tyrimas turi įtakos visam tardytojo darbui apibrėžtu laiku. Negali būti visumos (tardytojo darbas tiriant visus nusikaltimus, esančius jo žinioje) be jo atskirų vienetų (konkretaus nusikaltimų tyrimo).

Neabejotinai organizuojant nusikaltimų tyrimą įtakos turi tardytojo darbo krūvis. Nuo tardytojo darbo krūvio dažniausiai priklauso nusikaltimų tyrimo organizavimo kokybė bei darbo kokybė apskritai. Tai suprantama: didesnis darbo krūvis trukdo tinkamai pasiruošti kiekvienam tardymo veiksmui, jį tinkamai organizuoti. Per didelis darbo krūvis dažnai neleidžia skirti vienodą dėmesį visoms tardytojo žinioje esančioms byloms. Nagrinėjant tardytojo darbo krūvį, iškyla mažiausiai trys problemos: koks turi būti optimalus tardytojo darbo krūvis, kaip intensyvinti tardytojo darbą, kaip optimaliai jį organizuoti, kai darbo krūvis per didelis?

Reikėtų pabrėžti, kad visos paminėtos problemos yra tarpusavyje susietos. Optimalų tardytojo darbo krūvį iš esmės lemia galimybės intensyvinti tardytojo darbą bei galimybės geriausiai organizuoti darbą.

Pabandykime šiuos klausimus nors trumpai pagvildinti.

Optimalų tardytojo darbo krūvį bandyta nustatyti ir anksčiau, tačiau nelabai sėkmingai. Tardytojo darbo krūvio negalima

skaičiuoti tiesmukiškai, t. y. baudžiamųjų bylų skaičiumi. Byla bylai nelygi. Vienoje byloje gali būti keli ar net keli šimtai nusikaltimo epizodų; viena byla gali būti nesudėtinga - tereikia peržiūrėti keletą dokumentų ir apklausti kelis liudytojus, kita reikalauja daug darbo; viena byla nuo pat jos iškėlimo yra aiški, kita, kaip jau minėta, „tamsi“, joje nenustatytas trauktinas atsakomybės asmuo. Taigi yra bylų, kurioms tirti reikia sudaryti tardytojų grupę, ir yra bylų, kurių ir keletą gali ištirti vienas tardytojas.

1992 m. Lietuvoje vienam tardytojui (kvotėjui) per metus tekdavo vidutiniškai 33,3 bylų. Žinoma, toks darbo krūvis yra nenormalus ir neleidžia kūrybiškai dirbti. Didinant tardytojų etatų skaičių, reikėtų didinti ir nusikaltimų tyrimo intensyvumą. Tai jau buvo pažymėta nagrinėjant nusikaltimo tyrimo organizavimo principus. Čia tik norėtųsi akcentuoti, kad tardytojas dirba intensyviau, jei naudojami skaičiavimo technika. Reikėtų sukurti kriminalistikos informacinę sistemą (informacines, ekspertines ir identifikacines nusikaltimų, nusikaltimo pėdsakų, pavogtų daiktų, nusikaltimo įrankių, nusikaltimo būdų ir pan. sistemas).

Tardytojo paslaugoms turi būti elektroninis ryšys, kopijavimo aparatūra; turi būti automatizuota tardytojo darbo vieta ir pan.

Tačiau nusikaltimas pats savaime neišsiaiškina, kai tardytojo krūvis ir nedidelis. Todėl būtina tinkamai organizuoti darbą, tiriant kiekvieną konkrečią bylą bei tiriant visas, esančias tardytojo žinioje, bylas. Tardymo organizavimo pagrindas - tinkamas pasiruošimas kiekvienam tardymo veiksmui¹. Nuo pasiruošimo priklauso tardymo veiksmo atlikimo kokybė. Pasitaiko, kad tie patys žmonės po keletą (ir net po keliolika) kartų tardomi kaip liudytojai (žmonės buvo kviečiami neišsiaiškinti, dėl ko jie kviečiami); o kiek pakartotinių ekspertizių skiriama vien dėl to, kad skiriant pirmą ekspertizę neišsiaiškinti visi bylų liečiantys klausimai, kuriuos galima išsiaiškinti atlikus konkrečias teismo ekspertizes.

O kiek padaroma pakartotinių apžiūrų, kratų ir kitų tardymo

¹Rekomendacijos yra kiekviename kriminalistikos vadovėlyje bei tardytojui skirtoje metodinėje literatūroje.

veiksmų, nes pirmą kartą tie veiksmai buvo atlikti nekokybiškai. Kiek laiko sugaištama neracionaliai.

Labai svarbu organizuojant nusikaltimų tyrimą konkrečioje byloje teisingai (optimaliai) nustatyti tardymo veiksmų atlikimo eiliškumą, pasirinkti tinkamą jų atlikimo taktiką¹. Kai tardytojas tiria keletą ar keliolika bylų, rekomenduojama visose bylose tardymą atlikti paraleliai. Jeigu to negalima įgyvendinti, svarbu teisingai nustatyti bylų tyrimo eiliškumą. Baudžiamųjų bylų tyrimo eiliškumą paprastai lemia nusikaltimo visuomeninis rezonansas, nusikaltimo tyrimo perspektyva, ar labai tardytojas įsitraukęs į kitų jo žinioje esančių bylų tyrimą ir pan. Nemažą reikšmę nustatant bylų tyrimo eiliškumą turi bylų procesiniai terminai. Dažnokai ši sąlyga turi lemiamą reikšmę.

Baigiant trumpai apžvelgti optimalaus nusikaltimo tyrimo organizavimo problemas, reikėtų akcentuoti, kad iš anksto paruoštų receptų, kaip geriausiai organizuoti tardymo darbą, nėra ir negali būti. Kiekvienoje konkrečioje tardymo situacijoje, remiantis kriminalistikos rekomendacijomis, reikia ieškoti tinkamiausio sprendimo, nes konkreti tardymo situacija visuomet yra individuali. Dažniausiai individualios taip pat yra tardytojo darbo situacijos.

Dabar pakalbėsime apie tardytojo darbo vietą. Ji ne visada ir ne visur yra tinkamai įvertinama kaip veiksnys, turintis didelę įtaką tardytojo darbui.

Labai sunku dirbti kabinete, kur darbuojasi du, o kartais net trys tardytojai. Optimalus variantas - kiekvienam tardytojui atskiras, nedidelis kabinetas. Tardytojo kabinetas turi būti kuo kukliau apstatytas. Viskas, kas gali atitraukti tardomųjų dėmesį, yra nepriimtina. Tačiau negalima apsiriboti tik rašomuoju stalu ir kėde. Čia reikia atsižvelgti į tardytojo poreikius. Juk jis savo darbo kabinete praleidžia didžiausią savo darbo (ir ne tik darbo) dalį, ir todėl kabinetas turi būti jaukus, bet neištaingingas.

Tardytojo kabinete turi būti įrengtas atskiras telefono

¹Kriminalistinė atskirų rūšių nusikaltimo tyrimo metodika pateikia tardymo veiksmų atlikimo eiliškumo rekomendacijas.

aparatas. Pageidautina, kad tardytojas arba tardytojų grupė turėtų savo faksą, šiuolaikinę kopijavimo techniką bei kitas šiuolaikines fiksavimo ir informacijos priemones (rašomąsias mašines, skaičiavimo mašinas ir pan.). Manychiau, kad reikėtų suprojektuoti tipinę tardytojo darbo vietą.

Tardytojo svajonė - automobilis. Automobilis - tai būtina susisiekimo priemonė, užtikrinanti operatyvumą.

Yra dar viena grupė tardymo organizacinio darbo sąlygų. Šios sąlygos visuomet yra konkrečios ir nuo jų priklauso, kaip bus bendrai organizuotas miesto (rajono) tardymo skyriaus (grupės) darbas: ar bus plėtojama ir skatinama tardytojų specializacija, ar tardytojas dirbs vadinamąja apylinkės sistema. Galimas ir trečias variantas: dalis tardytojų specializuojasi tirti atskirų rūšių nusikaltimus, o dalis dirba pagal apylinkės sistemą, t. y. „maišytas variantas”.

Pasirenkant šiuos variantus, turi įtakos tardytojų skaičius mieste (rajone), kriminogeninė miesto(rajono) būklė.

Jeigu mieste (rajone), ypač rajone, dirba vienas ar trys tardytojai, apie specializaciją negali būti nė kalbos. Jeigu mieste (rajone) yra nesudėtinga kriminogeninė padėtis arba dažnesnė kokia nors viena nusikaltimų rūšis (pvz., vagystės), tardytojų specializacija taip pat nėra tikslinga. Jei kriminogeninė padėtis nesudėtinga (nedaug nusikaltimų), tai tardytojų specializacija neįmanoma, nes nėra specializacijos objekto. Kai dominuoja koks nors vienas nusikaltimas, paskirstyti pagal specializaciją tardytojams darbą sunku: vieni būna perkrauti darbu, kiti - ne. „Maišyto” tardytojų darbo organizavimo variantas labiau tinka dideliems miestams (Vilniui, Kaunui, Klaipėdai, Šiauliams, Panevėžiui) kur kriminogeninė padėtis sudėtinga, apstu įvairių nusikaltimų, gausus tardytojų būrys.

Tardytojo darbo organizavimas apylinkine sistema, kaip ir tardytojų specializacija, turi privalumų.

Tardytojas tampa savo apylinkės šeimininku: jis turi gerai pažinti savo teritoriją ir įmones, jų kriminogeninius taškus,

analizuoti nusikalstamumą apylinkėje, palaikyti nuolatinius ryšius su kvotos, kontrolės institucijomis, esančiomis apylinkėje, bei visuomene. Surinkus daug informacijos apie apylinkę, tardytojui daug lengviau dirbti.

Specializuodamasis tardytojas įgyja įgūdžių tirti atskiras nusikaltimų rūšis. Galima tokia specializacija: ekonominių nusikaltimų, smurtinių nusikaltimų asmeniui, autoavarijų, nepilnamečių daromų nusikaltimų, lytinių nusikaltimų tyrimas ir pan.

4 skirsnis

Nusikaltimų tyrimo planavimas

Literatūroje nusikaltimų tyrimo planavimas apibūdinamas kaip mokslškai pagrįstas nusikaltimų tyrimo metodas, t.y. tikslingiausių, racionaliausių tardymo organizavimo ir konkrečių bylų ištyrimo būdų numatymas, bylos medžiaga pagrįstų versijų iškėlimas ir patikrinimas, planingas ir kryptingas įrodymų rinkimas¹.

Mano nuomone, toks planavimo apibrėžimas yra ginčytinas. Planavimas čia traktuojamas kaip tardymo organizavimo būdas. Tiksliau būtų planavimą traktuoti kaip organizuoto tardymo atlikimo būdą, o dar tiksliau - kaip tardymo organizavimo išraišką. Organizavimas yra platesnė sąvoka negu planavimas. Organizuojant tardymą, sutelkiamos tardytojo, kitų institucijų pastangos parengtinio tardymo tikslams pasiekti, t. y. remiantis turima informacija, keliamos versijos, numatomos priemonės ir tolesnių veiksmų atlikimo eiliškumas, jų atlikimo taktika, bendradarbiavimas su kitomis institucijomis ir pan. Kiekvienam nusikaltimo tyrimui būdinga savita logika, savi dėsningumai, kurie ir lemia tardytojo darbo organizavimą.

Taigi iš esmės sutinkant su E.Palskio cituotu apibrėžimu, tyrimo planavimą būtų galima apibrėžti kaip mokslškai pagrįstą organizuoto tardymo atlikimo metodą, t.y. tikslingiausių,

¹E.Palskys, M.Kazlauskas, P.Danisevičius. Kriminalistika. V., 1985. P. 182.

racionaliausių tardymo atlikimo ir konkrečių bylų ištyrimo būdų, bylos medžiaga pagrįstų versijų patikrinimą, nuoseklų ir kryptingą įrodymų rinkimo numatymą.

Baigiant trumpai apžvelgti tardymo planavimo sąvoką, reikėtų nurodyti, kad dėl E.Palskio ir šio darbo autoriaus pozicijų kriminalistikos literatūroje jau buvo diskutuota¹.

Kaip kiekviena byla, tyrimo planavimas turi remtis tam tikrais principais. Įvairūs autoriai nors nurodo skirtingus principus, tačiau iš esmės papildo vienas kitą². Mes išskiriame svarbiausius tyrimo planavimo principus: 1) individualumą, 2) dinamiškumą, 3) pagrįstumą, 4) konkretumą, 5) realumą, 6) perimamumą, 7) optimalumą.

Trumpai juos panagrinėsime.

Nusikaltimų planavimo individualumą lemia tai, kad kiekvienas nusikaltimas yra individualus, kiekviena tyrimo arba tardymo situacija yra individuali, todėl ir tyrimo arba tardymo darbo planavimas turi būti individualus. Žinoma, tai nereiškia, kad planuojant individualias nusikaltimo tyrimo priemones negalima remtis analogijomis, kriminalistikos rekomendacijomis, tačiau jos turi būti kūrybiškai pritaikytos konkrečiai situacijai. Šablonas čia ne tik nereikalingas, bet net žalingas.

Nusikaltimų tyrimo planavimo dinamiškumo principas atitinka nusikaltimų tyrimo organizavimo analogišką principą ir išplaukia iš tyrimo, tardymo situacijų dinamiškumo. Dėl to planas negali būti „sustingęs“, jis turi keistis kartu su besikeičiančia situacija. Planas yra stabilus tik iš pradžių. Pradedant planą įgyvendinti, kaip rodo praktika, dažniausiai reikia jį keisti, kartais net iš esmės.

Nusikaltimų tyrimo planavimo pagrįstumo principo esmė yra tai, kad planuojamos priemonės turi būti paremtos bylos medžiaga, o ne spėlionėmis. Tačiau nebus nusižengta nagrinėjamam principui, jeigu spėlionės bus pagrįstos bylos medžiaga, t. y. logiškai

¹Žr. Kriminalistika. Leningradas, 1976. P. 297.

²Žr. E.Palskis, M.Kazlauskas, P.Danisevičius. Kriminalistika. V., 1985. P. 183.

išplauks iš bylos medžiagos kaip vienas ar keletas rezultatų arba kaip vienas ar keletas nusikaltimų bei jų padariusių asmenų variantų (versijų).

Nusikaltimo tyrimo planavimo realumo principas pasireiškia tuo, kad visos planuojamos priemonės turi būti realiai įgyvendinamos, t. y. neturi būti planuojamos tokios priemonės, kurių negalima įgyvendinti dėl objektyvių aplinkybių (pvz., apklausti dar tardymo nenustatytus asmenis, daryti tardymo eksperimentus, jeigu dar nenustatytos visos ar dalis įvykio sąlygų, ir pan.).

Atrodytų, kad nusikaltimo tyrimo planavimo konkretumo principas yra aiškus - neturi būti planuojamos iki smulkmenų nesukonkretintos, pernelyg bendros priemonės, kurias galima dviprasmiškai suprasti. Nuo planuojamų priemonių konkretumo priklauso jų realus įgyvendinimas.

Nusikaltimų tyrimo planavimo perimamumo principas - tai planuojamų priemonių vientisumas, jos įgyvendinamos viena po kitos, yra viena su kita susietos. Taktinės priemonės turi padėti pasiekti nusikaltimo tyrimo strateginius tikslus.

Dar reikėtų aptarti nusikaltimų tyrimo planavimo optimalumo principą - planuojant darbą iš visų galimų bylų tyrimo krypčių būtina pasirinkti pačią optimaliausią. Tačiau čia turėtų būti atsižvelgta į kriminalistikos versijų tyrimo, neatidėliotinių tardymo veiksmų atlikimo eiliškumo ir kitas rekomendacijas. Tačiau, kai yra keli nusikaltimo variantai, negalima apsiriboti vienu ignoruojant kitus. Svarbu tinkamai pasirinkti, nuo kokio varianto pradėti tirti nusikaltimą, jeigu visus variantus vienu metu ar paraleliai negalima tirti. Dėl šios priežasties reikia kritiškai vertinti E.Palskio tvirtinimus, kad optimalumas „kaip planavimo principas reikalauja iš daugelio galimų bylos tyrimo variantų, planuojant pasirinkti geriausią racionalumą“¹.

Nusikaltimų tyrimo planai skirstomi į dvi dideles grupes: konkrečių nusikaltimų ir visų nusikaltimų (bylų), esančių tardytojo žinioje, tyrimo planai.

¹E.Palskys, M.Kazlauskas, P.Danisevičius. Kriminalistika. V., 1983. P. 183.

Konkretūs nusikaltimo tyrimo planai yra skirstomi į atskirų tardymo veiksmų planus ir konkrečios bylos tyrimo planus. Be to, sudėtingose bylose, kuriose tardymą atlieka tardytojų grupė, yra sudaromi dvejetainio pobūdžio planai: visos bylos bei atskirų epizodų, atskirų asmenų nusikalstamos veiklos tyrimo planai.

Visų nusikaltimų (bylų), esančių tardytojų žinioje, tyrimo planai dažniausiai būna plano-grafiko pobūdžio.

Literatūroje rašoma ir apie kitų rūšių planus. Tačiau ilgametė autoriaus tardymo praktika tiriant daugiaepizodes bylas rodo, kad mūsų paminėtų planų rūšių pakanka, kad būtų galima gerai organizuoti nusikaltimų tyrimą.

Kompiuterizavus tardytojo darbą, planuoti nusikaltimų tyrimą galima kompiuterine technika.

Parengus tobulą programą, įrašius į kompiuterio atmintį turimos bylos (bylų) informaciją, elektroninė skaičiavimo mašina (ESM) pati galės spręsti atskirus svarbius tardymo uždavinius. Be to, nereikės rašyti planų ir ataskaitų - tai darys pati ESM.

Dabar trumpai panagrinėsime visai konkrečiai paminėtą planavimo rūšių technologiją.

Planuojant atskirą tardymo veiksmą, reikėtų atsižvelgti į kriminalistikos rekomendacijas, kaip pasiruošti atlikti tardymo veiksmą, kaip fiksuoti jo eigą bei rezultatus. Planuojant atskirą tardymo veiksmą, reikėtų numatyti atlikimo vietą, laiką, sąlygas, asmenis ir specialistus, dalyvaujančius jį atliekant, technines priemones, tardymo veiksmo atlikimo taktiką, veiksmų eiliškumą ir pan.

Kai jau numatytos įrodinėtinos aplinkybės, kurios išplaukia iš nusikaltimo sudėties, iškeliami klausimai, kuriuos reikia išaiškinti. Po to numatomi tardymo veiksmai ir operatyvinės paieškos priemonės, kurias reikia atlikti, bei tardymo laikas ir vykdytojai.

Planas yra toks:

Aplinkybės, kurias reikia įrodyti	Klausimai, kuriuos reikia išaiškinti	Kokius tardymo veiksmus ir operatyvinės paieškos priemones reikia atlikti	Atlikimo terminai	Vykdytojas	Pastabos
-----------------------------------	--------------------------------------	---	-------------------	------------	----------

Žinoma, gali būti ir kitokios struktūros planų. Čia pateikti plano reikalavimai yra minimalūs.

Kai tiriama daugiaepizodė byla arba atskiros versijos (kai vienu tardymo veiksmu visas versijas negalima patikrinti), planas galėtų būti toks:

Versija (epizodas), kurią reikia patikrinti	Aplinkybės ar klausimai, kuriuos reikia išaiškinti	Kokius tardymo veiksmus, operatyvinės paieškos priemones reikia atlikti	Atlikimo terminas	Vykdytojai	Pastabos
---	--	---	-------------------	------------	----------

Baigiant konkrečios bylos planavimą, reikėtų griežtai nustatyti tardymo veiksmų eiliškumą.

Čia reikia atsižvelgti į kriminalistikos rekomendacijas bei baudžiamojo proceso įstatymo reikalavimus:

- pirmiausia atliekami tie tardymo veiksmai, kurie gali užkirsti kelią tolimesniems nusikaltėlio veiksams (organizuoti nusikaltėlio sulaikymą, jį sulaikyti);
- pirmiausia turi būti surasti ir užfiksuoti greit gendantys bei nykstantys pėdsakai (nematomi kojų, rankų pėdsakai; surasti ir užfiksuoti pėdsakus nepalankiomis oro sąlygomis ir pan.);
- planuojant tardymo veiksmų eiliškumą, reikia atsižvelgti į nustatytus BPK tardymo veiksmus ir visos bylos tyrimo terminus (sulaikymo terminas - 72 val., kaltinimo pateikimas - 48 val. ir pan.);
- planuojant tardymo veiksmų eiliškumą, reikia įvertinti pasirinktos bylos tyrimo strategiją ir taktiką (pvz., kokius klausimus reikia išaiškinti pirmiausia, nes jų neišaiškinus negalima aiškinti kitų klausimų, kokį asmenį išardyti pirmiausia, nes jis gali suteikti tokią informaciją, kuri bus reikalinga apklausiant paskesnius liudytojus ir pan.).

BPK reikalaujama pirma apklausti asmenį, kokie atpažįstamojo objekto individualūs požymiai, o po to parodyti objektą atpažinti (BPK 184-185 str.). Parodymai tuoj pat tikrinami, akistata rengiama tik po to, kai asmuo buvo prieš tai apklaustas, ir pan.

Planuojant kelių bylų tyrimą, sudaromas kalendorinis planas. Galima sudaryti savaitės arba dekadės planą.

S. Kuklianskis
NUSIKALTIMŲ
TYRIMO ORGANIZAVIMO PRADMENYS
(Mokymo leidinys)

Redagavo St. Simutytė
Korektūrą skaitė St. Simutytė
Parengė spaudai V. Sadauskas
Viršelis dailininkės St. Narkevičiūtės

SL 585. 1994 12 26 1,3 leidyb. apsk. l.
Tiražas 500 egz. Užsakymo Nr. 168

Išleido Lietuvos policijos akademija, Ateities 20, 2057 Vilnius
Spausdino spaustuvė „Saulės vėjas“, P. Vileišio 18, 2055 Vilnius
Kaina sutartinė